

“Tullantıların idarə edilməsində ictimai davranış”

İradə Yaqubova,

"ELS" Müstəqil Araşdırmalar Mərkəzi

Müasir texnologiyalar və əhalinin həyat tərzində son 20 ildə baş vermiş dəyişikliklər tullantıların kəskin surətdə artmasına səbəb olmuşdur. Xarici məhsulların bazarımıza axını, qablaşdırma materiallarının və şüşə əvəzinə plastikin geniş istifadəsi və s. məişət tullantılarının həcmnin və onlardan istifadə edilməsi problemlərinin kəskin artması ilə nəticələnmişdir. Bu zaman zibilin sonrakı emala yararlı olan komponentlərə ayrılmasının təşkili çox vacib əhəmiyyət kəsb edir, çünki üzvi tullantılarla bir konteynerdə olmuş xammalın işlənilməsi çətinləşir və ya ümumiyyətlə mümkün olmur (misal üçün kağız, karton və s.).

Bərk məişət tullantılarının azaldılması və emalı istiqamətində dünyada göstərilən səylər bu prosesin uğurunda zibilin çeşidli toplanmasının əsas həlledici rol oynadığını müəyyənləşdirmişdi. Çeşidləməyə əhalinin cəlb edilməsi isə həm ilkin mərhələdə çeşidlənmiş zibilin çeşidli halda toplanılması və daşınması, həm onun emalı effektivliyinin artırılması, həm də dövlətin emala xərclədiyi vəsaitin azaldılmasına xidmət edir. Qanunvericiliyimizlə istehsalçıların buraxdığı məhsulun emalına cavabdehliyi nəzərdə tutulmadığı nəzərə alınsa, əhalinin çeşidləmə prosesində iştirakının əhəmiyyəti daha da artır. Beləliklə, sadə vətəndaşların və istehsalçıların tullantılarla davranma mədəniyyətinin artırılması məsələsi gündəmə gəlir.

"ELS" Müstəqil Araşdırmalar Mərkəzi paytaxt sakinlərinin zibilin emalı problemlərinin dərk etmələri, onların zibilin evlərində çeşidləməyə hazır olmaları, məişət tullantılarının toplanması və emalı sisteminin dəyişdirilməsi sahəsində perspektivləri araşdırmaq məqsədi ilə 2010-cu ilin 25-28 fevral tarixində Bakı şəhərinin Binəqədi, Xətai, Səbail, Nərimanov, Nəsimi, Nizami və Yasamal rayonları ərazisində əhalinin rəy sorğusunu keçirmişdir. Sorğuda 186 nəfər iştirak etmişdir. Tədqiqat respondentlərin evlərində şəxsi müsahibə (face to face) üsulu ilə aparılan rəy sorğusu formasında keçirilmişdir. Respondentlərin seçimi yaşadıkları binalarının növünə və mərtəbəyə görə aparılmışdır (həyət evləri, 5 mərtəbəli binalar, 9 mərtəbəli binalar – zibil borusu işlək vəziyyətdə olan və bağlı olan binaların 1, 3, 5 və 9-cu mərtəbələrində).

Tədqiqatın nəticələrinə görə sorğuda iştirak edənlərin 23,9%-i kişi, 76,1%-i isə qadınlar olmuşdur. Respondentlərin 2,2%-i natamam orta, 22,8%-i tam orta, 15,2%-i orta ixtisas, 5,4%-i natamam ali, 53,3%-i ali təhsilli, 1,1%-i isə elmi dərəcəli olmuşlar. Rəyi soruşulanların 25,0%-i dövlət, 16,3%-i isə özəl sektorunda çalışanlar, 17,4%-i işsizlər, 23,9%-i evdar qadınlar, 12,0%-i təqaüdcülər, 5,4%-i isə tələbələr təşkil etmişlər. Göründüyü kimi sorğu iştirakçılarının tərkibi orta statistik göstəriciləri əks etdirir.

Paytaxt küçələrin təmizliyini qiymətləndirən respondentlərin yalnız 1,1%-i küçələrin təmiz və səliqəli olduğunu qeyd etmişdilər. 8,7% respondent küçələrin o qədər də təmiz olmadığını, 27,2%-i demək olar ki, təmiz və səliqəli olmadığını, 23,9%-i natəmiz və səliqəsiz olduğunu demişdir. Rəyi soruşulanların 39,1%-i küçələrdə yaranan vəziyyətin dözülməz olduğunu hesab etmişdilər.

Qeyd etməliyə ki, sorğu anketinin bu və digər suallarına cavab verməyənlər ya olmayıb və ya onların sayı minimal olmuşdur. Bu da sosioloji sorğular zamanı az hallarda rast gəlir və araşdırılan problemin hamıya aid olduğunu göstərir.

Şəhərin küçələrinin təmiz olmamasını nədə gördüklərini izah edən respondentlər zibilliklərin mövcudluğu (89,1%), küçələrin zibilli olması (60,8%), dağılmış səkiləri (59,2%), zibil qutularının az olması və ya olmaması (46,3%), zibil konteynerlərinin açıq olması: estetik cəhətdən baxımsızlığı və zibilin havaya uçması (39,6%), işləməyən kommunikasiyaların mövcudluğu nəticəsində küçələrdən axan çirkab suları (38,7%), dağılmış yolları (32,6%), şəhərdə intensiv aparılan tikintilərin qaydalara uyğun aparılmaması (26,8%), açıq lyukları (12,6%), binaların estetik baxımdan pis görünməsi (9,4%), siçanların mövcudluğu (3,3%) kimi amilləri qeyd etmişlər. Şəhərin xarici görünüşündə heç bir problemin olmamasını rəyi soruşulanların yalnız 1,1%-i hesab etmişdir.

Paytaxt küçələrin vəziyyətinin qənaətbəx olmamasını respondentlər ilk növbədə insan faktorunda görürlər. Belə ki, onların 71,7%-i əhalinin mədəniyyət səviyyəsinin aşağı olmasını qeyd etmişdir. Digər amillərdən zibilin

yığılmasının düzgün təşkil edilməməsi (qutuların olmaması, vaxtlı-vaxtında daşınmaması) - 65,2%, zibilləməyə görə cəzaların tətbiq edilməməsi – 57,6%, kommunal xidmətin işləməməsi, dalandarların lazımi sayda olmaması – 56,5%, çoxlu tikinti işlərinin getməsi nəticəsində yük maşınlarının yolları dağıtmaları, tikinti zibili və tozunun şəhəri çirkləndirməsi - 43,5%, bələdiyyələrin işinin qənaətbəxş olmaması - 25,0%, müvafiq qurumların məsuliyyətsizliyi - 17,4%, dalandar və süpürgəçilərin işinin düzgün təşkil edilməməsi, şəhərin yalnız səhərlər süpürülməsi - 8,7%, əhalinin maarifləndirilməsi və təbliğatın zəif aparılması - 4,3%, sanitariya epidemioloji xidmətin qənaətbəxş işləməməsi - 3,3%, məişət obyektlərinin rəhbərliyinin məsuliyyətsizliyi - 1,1% qeyd edilmişdir. Şəhərin kifayət dərəcədə təmiz olduğunu 1,1% respondent demişdir.

Zibilin çeşidlənmiş halda toplanmasına gəldikdə respondentlərin 45,1%-i məlumatlı olduqlarını, 20,9%-i bu haqda nə isə eşitdiyini, rəyi soruşulanların üçdə biri (34,0%) məlumatsız olduqlarını bildirmişlər.

Respondentlərin zibilin evlərində çeşidli halda toplanmasına razı olmaları öyrənildikdə onların 64,2%-i buna razı olduqlarını, 6,8%-i bunu necə edəcəklərini bilmədiklərini, 29,0%-i isə rədd cavabını vermişlər.

Zibilin çeşidli halda toplanılması bir qədər əziyyətli və səy tələb edən iş olduğundan könüllü əsaslarla bunu yalnız sərf etdiyən vaxtın və zəhmətin hədəyə getmədiyini gördükdə və bunun zəruriliyini dərk etdikdə həyata keçirmək olar. Buna görə də evlərində zibili çeşidləməyə hazır olan respondentlər lazımi şəraitin yaradılması (xüsusi konteynerlərin yerləşdirilməsi) və çeşidli daşınmanın (37,5%), ciddi nəzarətin (34,9%), maarifləndirilmə kampaniyasının və sosial reklamların (19,3%) təşkil olunması məsələlərinin vacibliyini qeyd etmişlər. Rəyi soruşulanların 8,3%-i zibili çeşidlənmiş halda yığıqlarını qeyd etsələr də, çeşidlənmiş zibili ümumi konteynerə tulladıqlarını demişlər.

Zibilin çeşidlənməsindən imtina edən respondentlər bunu aşağıdakı səbəblərlə izah etmişlər:

- mənasızdır, onsuzda ayrıca konteynerlər yoxdur, bir zibil maşınına yığacaqlar – 30,9%;
- bu heç kimə lazım deyil, nəzarət etməyəcəklər – 27,3%;
- mətbəxdə yerim yoxdur – 25,5%;
- zibil borusuna çeşidlənmiş zibil paketlərini necə atacağam? – 9,1%;
- vaxtım yoxdur / tənbəllik edirəm – 7,2%.

Beləliklə, aşağıda göstərilən nəticələrə gəlmək olar:

1. Əhali məişət tullantılarının çeşidlənmiş halda yığılmağa müsbət yanaşır və buna ümumilikdə hazırdır;
2. Məişət tullantılarının çeşidlənməsini əhali tərəfindən təmin etmək üçün müvafiq konteynerlərin yerləşdirilməsi, zibilin çeşidlənmiş halda toplanılması və daşınması təşkil edilməlidir;
3. Şəhərdə zibil qutularının lazımi miqdarda yerləşdirilməsi və vaxtlı-vaxtında boşaldılmalarını təmin edilməlidir;
4. Paytaxt küçələrinin təmizliyini təmin etmə sistemi təkmilləşdirilməlidir;
5. Əhalinin maarifləndirilməsi məqsədi ilə müxtəlif tədirlərdən istifadə edilməlidir:
  - aksiyalar və kampaniyalar (misal üçün “Təmiz şəhər hər birimizdən başlayır”)
  - sosial reklamlar
  - KİV vasitəsilə kampaniya
6. Şəhərin təmizliyinin saxlanılmasına ciddi dövlət nəzarəti təşkil edilməli, müvafiq cəza sanksiyaları tətbiq edilməli və həyata keçirilməsi üçün lazımi qurumlar yaradılmalıdır.

Bununla bərabər respondentlərin polietilen paketlər və onların istifadəsi məsələlərinə olan münasibəti öyrənilmişdir. Rəyi soruşulanlar paketlərin su və nəmişliyə davamlılığı (51,8%), gəzdirmək üçün rahatlığı, yüngüllüyü və təhlükəsizliyi (40,9%), mağazalarda pulsuz verilməsi, özünə bazarlığa gedəndə aparmaq lazım olmaması (39,4%), ucuzluğu (35,2%), elastikliyi və möhkəmliyi (18,6%), zibil yığılmaq üçün əlverişliliyi (18,3%), mədəni servis xidmətinin göstəricisi olduğu (14,9%), ərzaq və digər məhsulların ayrı-ayrı yığılması üçün konteyner qismində istifadəsi (13,2%) kimi amilləri qeyd etmişlər. Rəyi soruşulanların 2,1%-i “heç bir xeyri yoxdur” cavabını vermişlər, 12,0%-i isə bu barədə münasibətlərini dəyərləndirə bilməmişlər.

Eyni zamanda rəyi soruşulanların 87,9%-i polimer məhsulların istifadəsinin ətraf mühit və insan sağlamlığına mənfi təsirini qeyd etmişlər. 12,1%-i isə bu istifadənin fəsadlarına dair məlumatlı olmadıqlarını demişlər.

Zərəri qeyd edən respondentlərin 74,8%-i paketlərin ətraf mühiti çirkləndirdiyini və artıq məişət tullantılarının əhəmiyyətli komponentinə çevrildiyini qeyd etmişlər. 46,3%-i polimer materiallarının tərkibinə daxil olan kimyəvi birləşmələrinin sağlamlığa mənfi təsir göstərdiyini, 35,5%-i paketlərin zibillə birlikdə yandırıldılması zamanı havaya zəhərli birləşmələrin ayrılmasını və başqa (11,0%) amilləri göstərmişlər.

Sorğu zamanı polietilen paketlərin təbiətdə parçalanmasına 100 ildən çox müddətin tələb olunması barədə rəyi soruşulanların 38,2%-i məlumatlı olduqlarını, 21,7%-i təxmini bunu güman etdiklərini, 40,1%-i isə bilmədiklərini bildirmişlər. Respondentlərin polietilen paketlərinin təkrar emalının edilməməsi və ya çətinliklə başa gəlməsi barədə məlumatlı olması öyrəniləndikdə rəyi soruşulanların 20,3%-nin tam məlumatlı, 24,5%-nin qismən məlumatlı, 55,2%-nin isə məlumatsız olduqları müəyyən edilmişdir.

Polietilen paketləri yandırıldıqda ətraf mühitin zəhərli birləşmələrlə çirklənməsi haqda 75,2% respondent xəbərdar olduğunu, 12,3%-i bu barədə nə isə eşitdiyini bildirmiş, 12,5%-i isə ümumiyyətlə məlumatlı olmadığını demişlər.

Polietilen paketlərindən imtina edərək parça və ya kağız paketlərdən istifadə etməyə razı olmaları sualına respondentlərin 41,6%-i müsbət cavab vermiş, 15,6%-i bunu müəyyən şərtlərlə etməyə hazır olduqlarını bildirmiş, 20,5% respondent razı olmamış, 14,1%-i isə bunun ümumiyyətlə mümkün olmadığını qeyd etmişlər. Rəyi soruşulanların 7,9%-i münasibətlərini bildirməkdə çətinlik çəkmişlər.

Beləliklə, polietilen paketlərdən imtina yalnız müəyyən tədbirlərin həyata keçirilməsi şərtlə mümkün ola bilər. Lakin uzun illər ərzində istifadəsinə öyrəndiyimiz paketlərdən imtina etmək heç də asan iş olmayacaq, çünki bu paketlər məişətimizdə əhəmiyyətli rol oynayırlar. Bunu həm imtina etməyə razılıq verən, həm də razılıq verməyən respondentlərin cavablarından görmək olar.

İfadələr	İmtinanın əleyhinə	İmtinanın lehinə
Kağız paketlər davamsızdır	37,1%	0,0%
Parça torbanı özünə gəzdirməlisən	28,6%	0,0%
Polietilen paketlərə öyrəşmişik	14,3%	5,3%
Kağız paketlər və parça torbalar bahadır, mağazalarda verilməli və ya ucuz qiymətə satılmalı, pulsuz verilməlidir	11,4%	58,4%
Yalnız parça torbalara, kağız paketə görə meşələr qırılacaq	5,7%	15,4%
Parça torbalar çatmayacaq	2,9%	0,0%
Zibilin yığılması üçün polietilen paketlər paylanılmalıdır	0,0%	16,0%
Polietilen paketsiz alınmayacaq: zibilin yığılması, xörək qalıqlarının yığılması üçün	0,0%	4,9%

Yuxarıda göstərilənlərdən belə nəticə çıxarmaq olar ki:

1. Polietilen paketlərin istifadəsindən imtina yalnız ekoloji cəhətdən savadlı istehlakçının formalaşması əsasında həyata keçirilə bilər;
2. Polietilen paketlərdən imtina üçün uzunmüddətli maarifləndirmə kampaniyası təşkil olunmalıdır;
3. Parça torbaların istehsalı və əlverişli şərtlərlə satılması təşkil olunmalıdır;
4. Kağız paketlərin istehsalı məqsədi ilə makulaturanın toplanılması və emalı təşkil edilməlidir;

Beləliklə, rəy sorğusu ətraf mühitlə bağlı bir çox problemlərin məhz əhalinin fəal dəstəyi olduğu halda həll edilə bilər. Buna nail olmaq üçün ictimai rəyin formalaşdırılması, icma üzvlərinin ekoloji mədəniyyətinin artırılması, cəmiyyətdə ekoloji şüurun formalaşdırılması, əhalinin düşünmə və hərəkət tərzinin dəyişməsi istiqamətində əsaslı iş aparılmalıdır. Yalnız belə olduqda bərk məişət tullantılarının idarə edilməsində əhəmiyyətli nəticələr əldə etmək olar.